

General-major
dr ZDRAVKO KOLAR

Moral kao elemenat Titove strategije

Pri donošenju odluke za oružani ustanak 1941. godine, rukovodstvo KPJ imalo je u vidu ne samo šta hoće, već i kako to da ostvari, s kakvim snagama i na koji način. Za takav istorijski poduhvat bila je potrebna, pored ubeđenja u njegovu društvenu opravdanost, i realna ocena uspešnosti takvog poduhvata.

Danas sa sigurnošću možemo tvrditi, ne samo zbog toga što su naš oslobodilački rat i revolucija pobedonosno završeni, već i zbog drugih poznatih činjenica, da je procena rukovodstva Partije bila svestrana, vizionarska i nadasve realna. S pravom se može postaviti pitanje na čemu se zasnivala ta procena, od čega se moglo poći, šta je moglo da se oceni kao odlučujuće za uspeh i, posebno, kakvo je mesto u toj proceni imao toliko isticani moralni faktor, da bi to onda predstavljalo neprikosnovene osnove budućeg ponašanja.

Nema sumnje da su marksizam i dijalektički način mišljenja ležali u osnovama takve procene. Naravno da marksistička teorija ne daje recepte za rešavanje problema koje stvarnost postavlja uvek na manje ili više drukčiji način. Tek stvaralačka primena marksizma u odnosu na probleme pred kojima se našlo rukovodstvo Partije 1941. godine mogla je dati adekvatne odgovore. To je posebno značajno ako se ima u vidu stanje marksističke misli i prakse u doratnom i ratnom vremenu. Posle Oktobra i Lenjina međunarodni komunistički pokret i njegova teorijska misao nisu išli ukorak s vremenom, barem što se tiče izučavanja društvenih promena i društvenih protivrečnosti savremenog sveta, mogućnosti progresivnih snaga da utiču na tok događaja i posebno ostvarenja njihove uloge. Negativne posledice takvog stanja u međunarodnom komunističkom pokretu došle su do izražaja naročito u godinama borbe protiv hitlerizma, što je praksa nepobitno potvrdila u periodu 1941 — 1945.

Veličina dela Partije je upravo u tome što je uspela prevazići to stanje u kome se našao međunarodni komunistički pokret (u čemu su posebno mesto imali Kominterni i Staljin). Komunistička partija Jugoslavije je, osloncem na marksističku teoriju, cenila pre svega našu jugoslovensku stvarnost i tražila rešenja unutar takve stvarnosti. Ceneći sve bitne elemente naše stvarnosti Partija je definisala svoju generalnu liniju i odnos prema svakom od elemenata narodnooslobodilačkog rata i revolucije.

Samo je tako mogla nastati ocena da se možemo ne samo dići u oružani ustanak protiv okupatora i brojnih domaćih izdajnika već i uspešno voditi narodnooslobodilački rat i revoluciju i dovesti ih do pobedonosnog završetka. Samo je stvaralačka marksistička misao mogla oceniti veličinu teško vidljivih i merljivih unutarnjih snaga oslobodilačkog rata i revolucije i njenih aktera.

Kada se govori o tome, valja imati u vidu razliku između procene perspektive oslobodilačkog rata i revolucije, dakle procene snaga koje mogu poneti i uspešno izneti oslobodilački rat i revoluciju u tim konkretnim uslovima, od procene odnosa snaga u svakoj konkretnoj borbi. Razlike su ne samo u tome što se prva odnosi na ukupne potencijale oslobodilačkog rata i revolucije, a druga na konkretan pojedinačni slučaj, već i u tome što je prvi pojam kompleksniji i predstavlja kvalitet koji nije sazdan od zbira pojedinačnih slučajeva sukobljavanja sa neprijateljem (mada sadrži i njih), pa stoga nema iste elemente merljivosti.

S obzirom na to da narodnooslobodilački rat nije klasičan sudar dveju armija, to i naša procena odnosa snaga oslobodilačkog rata i revolucije prema snagama okupatora i domaćih izdajnika nije mogla da bude zasnovana na klasičnoj metodologiji procene odnosa snaga. Šta više, takav prilaz proceni doveo bi do zaključka da treba odustati od rata, jer bi sve ukazivalo da je prednost na strani protivnika koji raspolaže organizovanom vojskom, izvanredno naoružanom, vođenom »od vojnika po zanatu«, sa ratnim iskustvom u situaciji kada on postiže vojničke pobede na evropskom ratištu itd.

Veličina Titove strategije bila je upravo u tome što već u prilazu proceni svih relevantnih faktora za ishod rata nije pošla od klasičnih merila (jer Tito nema pred sobom dve vojske da bi ih upoređivao), već od onoga što je moglo da izrazi snagu oslobodilačkog rata i revolucije.

Rukovodstvo Partije moglo je da računa na potencijalne snage, dakle, na snage koje će to tek biti pod određenim uslovima. A ti uslovi su mnogobrojni i raznorodni. Već i sama ta činjenica upućuje na zaključak da nije reč samo o vojnim faktorima. Šta više, ovi sami

za sebe, u vreme kada tek treba da se ostvare, da postanu realnost, ne mogu ni predstavljati samostalnu veličinu od koje se može poći. O tome drug Kardelj kaže: »Tito je bio duboko svestan da su u takvom istorijskom pokretu kakav je bio naš narodnooslobodilački ustanak politička i vojna strategija apsolutno uzajamno zavisne. Jer samo odgovarajućom politikom moglo se u masama stvoriti uverenje u mogućnost i nužnost ustanka, odnosno od naše politike i poverenja masa u tu politiku zavisilo je da li će naš ustanak zaista imati, to jest stvoriti svoju vojsku«. ¹

Ova međuzavisnost političke i vojne strategije izraz je suštine rata kakvog smo vodili (oslobodilački i revolucionarni). Reč je ne samo o usklađenosti političke i vojne strategije, već o takvoj integritetnosti koja predstavlja nov kvalitet, sa drukčijim mogućnostima ispoljavanja snaga. Otuda se snaga takvog rata ne može meriti samo brojem vojnika, njihovim naoružanjem i opremom, već svim onim što se na neki način može angažovati u borbi za oslobođenje i novo društvo. Imajući to u vidu, bilo je značajno oceniti prvo, kolika je spremnost naroda na borbu za oslobođenje i bolju sutrašnjicu (na čemu je zasnovana, koliko je snažna, kod koga je prisutna i u kojoj meri i dr.) i drugo, kakve su mogućnosti realizacije te spremnosti.

Jedan od elemenata te spremnosti predstavlja i mržnja prema okupatoru i težnja za slobodom i nacionalnom nezavisnošću koji su tradicionalno prisutni u svesti naših naroda. To, međutim, nije dovoljno za sve ono što je zahtevala borba za oslobođenje i novo društvo. Spremnost za takvu borbu morala je imati dublje socijalne (borba za novo) i nacionalne (ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo) osnove. Politika Partije do rata i proklamovani ciljevi u pozivu na ustanak obezbedili su snažne i trajne osnove spremnosti naših naroda na borbu.

Održi li se i neprekidno ojačava li se ta spremnost, obezbeđuje se jedan od bitnih preduslova oslobodilačkog rata i revolucije. To, naravno, nije dovoljno za uspešnost rata. Uz tu spremnost bilo je potrebno još niz pretpostavki, među kojima se ističu:

1. Snaga koja može preuzeti ulogu predvođenja i rukovođenja oslobodilačkim ratom i revolucijom. Za tu ulogu Komunistička partija Jugoslavije bila je osposobljena i spremna. (»Mi tu borbu prihvaćamo, jer mi smo je očekivali i mi smo se na nju spremili«, kaže se u Proglasu CK KPJ od 22. juna 1941.) To znači da je rukovodstvo Partije moglo računati s tom činjenicom kao preduslovom za dizanje ustanka i uspešan tok rata.

¹ *Titovo vojno delo*, Beograd 1977, str. 79.

2. Takva politička platforma i na njoj zasnovana trajna i intenzivna politička borba za podršku i uključivanje masa u aktivnu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika koja će obezbediti neprekidno narastanje našeg pokreta.

Imajući u vidu velik broj onih koji nisu bili opredeljeni od prvog dana oslobodilačkog rata (ili ne trajno i čvrsto), bilo je potrebno obezbediti narastanje naših snaga uz istovremeno onemogućavanje kolaboracionista da uvećavaju svoje redove. (To je posebno značajno i zbog ograničenih mogućnosti narastanja snaga okupatora, s obzirom na njegovu angažovanost na drugim frontovima.)

3. Način ratovanja koji će omogućiti ispoljavanje vlastitih snaga i umanjiti ispoljavanje snaga okupatora i domaćih izdajnika.

Vojna sila okupatora (potpomognuta brojnim kolaboracionistima) predstavljala je snagu s kojom se nije moglo lako i brzo obračunati, bez obzira na htenje i spremnost naših ljudi za borbu. Ona se mogla tući samo na način u kome nije mogla da ispolji elemente svoje premoći. Ukoliko se to ostvari — odnos snaga ispoljava se u sasvim drugom svetlu — tu onda ne vrede klasična merila, ili ne vrede kada je reč o ukupnom odnosu snaga u oružanoj borbi i pored toga što ima elemenata koji se mogu upoređivati. Taj opšti odnos ne menja činjenica što se u konkretnom sudaru, u konkretnoj borbi, mora ceniti odnos snaga i klasičnim merilima (kvantitativnim pokazateljima). Tu je reč o onim elementima oružane borbe koji su po svom načinu ispoljavanja jednaki (čovjek naspram čoveka, ako je u istoj poziciji, vatra naspram vatre itd.).

Međutim, naš način ratovanja, naša strategija i taktika, omogućavali su kompenzaciju elemenata u kojima smo bili slabiji, što okupatoru nije bilo moguće. Otuda i ti elementi snage konfrontiranih strana nemaju istu vrednost u sukobu. Zato se može reći da je od uspešnosti rešavanja tog problema (mada ne samo od njega) zavisio uspeh oslobodilačkog rata.

No, za uspešnost rešavanja tog problema trebalo je imati u vidu i sve one činioce od kojih zavisi mogućnost ostvarivanja ovog ili onog načina ratovanja. Konkretno govoreći, opredeliti se, na primer, za partizanski oblik rata pretpostavlja i prisustvo određenih uslova za takav način ratovanja, jer izbor načina ratovanja nije stvar subjektivnih želja, već spoznaje objektivne stvarnosti.

Imajući to u vidu, rukovodstvo Partije, sada se to može sa sigurnošću reći, izvanredno je ocenilo sve te uslove i pretpostavke.

Nesumnjivo da moral spada u bitne pretpostavke oslobodilačkih ratova i revolucija. Naš narodnooslobodilački rat je to nedvo-

smisleno potvrdio. Ako je spremnost ljudi za borbu bila uslov bez koga se nije moglo razmišljati o ustanku, a moral je izraz te spremnosti, onda je moral bio i jedna od pretpostavki oslobodilačkog rata i revolucije. Isto tako, ako smo bili prisiljeni da tražimo načine paraliziranja nadmoći neprijatelja (u naoružanju i dr.), a to smo zasnivali na čovekovim rešenjima, onda je moral bio jedna od pretpostavki i našeg načina ratovanja. Ovakva uloga morala proizlazi, u najmanju ruku, iz nekoliko razloga:

— s obzirom na snagu okupatora, opredeliti se za rat protiv njega pretpostavlja ubeđenost da se jedino tim putem može doći do cilja, ali i veru u sopstvene snage i uspešan ishod toga rata, što je najneposredniji izraz morala;

— okupator je uspeo okupiti ne mali broj domaćih izdajnika, što nepovoljno deluje pre svega na one koji se još nisu opredelili, mada i na one koji su svim svojim bićem prihvatili revoluciju i žele da to učini većina vlastitog naroda, pa stoga, biti postojan znači imati visok i neiscrpan moral;

— vođenje revolucionarnog rata traži od njegovih aktera jasnoću cilja, odgovornost za uspeh revolucije kao celine i svakog pojedinačnog poteza — traži spremnost i sposobnost samostalnog rešavanja zadataka koji stoje na tom putu, pri čemu moral (mada ne samo on) postaje pretpostavka takvog ponašanja;

— način našeg ratovanja traži izuzetne fizičke i psihičke napore, kojima je potrebno neprekidno moralno pothranjivanje. Može se reći da takav rat ne bi bio moguć bez odgovarajuće moralne snage. Na to, upravo, ukazuje drug Tito kada ističe »značaj moralnog faktora koji baš u takvom načinu ratovanja igra prvenstvenu ulogu«.²

U kontekstu ovog razmatranja značajno je utvrditi: prvo, da li je i koliko moralni činilac bio prisutan već pri opredeljenju za ustanak i posebno za izbor načina ratovanja i drugo, jesu li bile procenjene objektivne i subjektivne pretpostavke takvog morala? Mada nemamo dokumenata koji to razmatraju na ovakav način, iz svega što čini suštinu našeg oslobodilačkog rata i revolucije i što je preduzimano za jačanje morala vidljivo je da su njegov značaj i mesto kao i njegovi nepresušni izvori bili prisutni već pri odlučivanju za ustanak i opredeljenju za način ratovanja. Na to ukazuju ne samo dokumenti iz 1941. godine (Proglas CK KPJ od 22. juna, 12. i 25. jula 1941. godine, Odluka Politbiroa CK KPJ od 4. jula 1941, Savetovanje u Stolicama i dr.), već i ponašanje našeg rukovodstva od prvog dana oslobodilačkog rata i revolucije.

² Narodna armija, 6. oktobar 1955.

Opređeljujući se za narodnooslobodilački rat, rukovodstvo Partije je imalo u vidu ogromne prepreke koje je valjalo savladati i koje traže maksimum ljudskih napora i žrtava od pokreta u celini i svakog njegovog učesnika posebno. Tito ne samo što uočava, već i neprekidno upozorava na ovu činjenicu od prvog dana rata. »Naša borba biće teška... upozoravam vas na teške trenutke koji nas očekuju...«³ kaže Tito borcima Četvrtе crnogorske brigade u junu 1942. godine. »Moram vam kazati da ćemo imati još mnogo teških časova«⁴ — ističe Tito obraćajući se borcima Druge proleterske brigade te iste 1942. godine.

Predviđanje takvih teškoća rezultat je realne ocene uslova u kojima naše snage treba da izvojuju pobjedu, jer kako kaže Tito »mi imamo da se borimo ne protiv jednog nego protiv desetina raznih neprijatelja...«.⁵ A ti neprijatelji bili su neuporedivo bolje naoružani i opremljeni.

Znači, uslovi u kojima je trebalo ratovati i pobediti bili su do kraja sagledani. Trebalo je naći rešenje kako da se i u tim uslovima može uspešno ratovati. O tome drug Tito kaže: »Mi smo u našem oslobodilačkom ratu, nemajući tehnička sredstva, prilagodili strategiju i taktiku tim nedostacima i dali prvenstvenu ulogu moralnom faktoru«.⁶

Moral je, dakle, bio faktor na koga smo se mogli osloniti kada je trebalo otpočeti borbu, voditi je na način koji nam omogućuje uspeh i pored pomenutih prednosti neprijatelja i dovesti je do pobjedonosnog kraja.

Može se postaviti pitanje kako je moguće i je li uvek moguće dati takvo mesto moralnom faktoru i kako obezbediti takav moral. Odgovor na prvo pitanje biće razumljiviji ako se najpre odgovori na drugo, tj. na pitanje gde su izvori takvog morala?

Na ovo pitanje drug Tito se osvrtao više puta. Tako je prilikom završetka manevra »Sloboda 71« rekao: »Poznato je da smo od samog početka narodnooslobodilačkog rata i revolucije jasno odredili socijalne i nacionalne ciljeve te borbe, imajući u vidu historijske interese radničke klase i ostvarenje slobode i pune ravnopravnosti svih naroda i narodnosti Jugoslavije. I upravo taj smisao naše borbe bio je nepresušni izvor visokog borbenog morala i osnova revolucionarne strategije i taktike ratne veštine«.⁷

³ Tito, *Vojna djela*, Beograd 1961. knj. I, str. 92.

⁴ *Isto*, str. 119.

⁵ *Isto*, str. 113.

⁶ *Narodna armija*, 6. oktobar 1955.

⁷ *Vojno delo*, 6/71.

Interesantno je šta o tome drug Tito kaže u godinama rata. Već u oktobru 1942. godine, prilikom predaje zastave Drugoj proleter-skoj brigadi Tito kaže: »Šta je bila ona pogonska snaga koja je te-rala naš narod, naše borce da izdrže takve teškoće, a da ne po-pleknu?

Prvo, mi svi u narodnooslobodilačkoj vojsci i čitav naš slobodo-ljubivi narod, koji je uz nas, osjećamo duboku, neizrecivu mržnju prema neprijatelju koji je porobio našu domovinu; imamo visoku svijest da je jedini izlaz našeg naroda u odlučujućoj oružanoj borbi za spas naše nezavisnosti, našeg naroda, naših golih života.

Drugo — kod naših je boraca postojala visoka svijest da se bore za pravednu stvar, za oslobođenje zemlje ispod jarma okupa-tora i za bolju i srećniju budućnost. Nikada se više ne može desiti da plodove borbe i žrtava naših boraca iskorišćava neko drugi, a ne oni koji su ih zaslužili — naš narod.

Treće — mi se ponosimo što smo saveznici i suborci velikog Sovjetskog Saveza u današnjoj nadčovječanskoj borbi protiv naj-većeg neprijatelja čovječanstva — njemačkog fašizma i njegovih satelita.

Četvrto — mi smo u ovoj borbi stekli uvjerenje da samo narod sam, svojim vlastitim rukama, može da uništi onu tiraniju koja je do sada ugnjetavala naše narode; mi smo vidjeli da se na jednoj strani okupilo sve protivnarodno, a na drugoj sve rodoljubivo, što voli svoju zemlju, slobodu i nezavisnost.

Svijest o te četiri činjenice, to je pogonska sila koja goni naše borce naprijed i daje im snagu da izdrže«. ⁸

U ovoj oceni, izrečenoj nešto više od godinu dana od početka oslobodilačkog rata, istaknuti su svi osnovni izvori morala. To po-tvrđuje da je naše rukovodstvo tokom celog oslobodilačkog rata i revolucije bilo duboko svesno kako uloge morala tako i njegovih izvora. Posebno je značajno uočavanje izvora moralne snage. Oni, stoga, zaslužuju i koju reč više.

U pomenutoj Titovoj oceni izvora morala ističe se odnos naših naroda prema porobljivačima njihove domovine, njihova spremnost da u oružanoj borbi izvojuju nezavisnost.

Nije to bio samo izraz bola za izgubljenom nezavisnošću, već i reakcija na zločine okupatora i njegovih slugu (što je, naravno, bio odraz određene politike — odnosa prema našim narodima). »Da li su se mogli mirno gledati takvi zločini nad našim narodima, a da se, pritom, kod svakog poštenog rodoljuba ne izazove bezgranično

⁸ Tito, *Vojna djela*, Beograd 1961, knj. I, str. 120.

ogorčenje i gnjev? Ne, nije se moglo, niti se smelo mirno gledati zbog toga što je bio u pitanju opstanak naših naroda, što se radilo o životu i smrti naših naroda. Ovoga puta se ne radi više o tome da je bolje stojeći umreti nego klečeći živeti; ovaj put se radi o tome da je bolje stojeći se boriti nego klečeći umreti«. ⁹

Nema sumnje da je to moglo da bude jedan od snažnih izvora spremnosti za borbu — spremnosti koja je morala da bude duboka i trajna, da ne bi splasnula posle prvih žrtava, teškoća i pojedinačnih neuspeha, kao i pritiska neprijateljske propagande.

Kao drugi bitan izvor morala drug Tito ističe socijalnu stranu naše borbe — borbe za novo. »Pozvati samo narod u borbu protiv okupatora — kaže Tito — a ne dati mu istovremeno da razumije da će se tom borbom ujedno postići nešto novo, mnogo bolje, da se više neće vratiti staro — tako ne bi bilo moguće pokrenuti sve narode u tu borbu, niti tako široke mase naroda zainteresovati za nju, niti bi se moglo u njoj izdržati do kraja, tj. pobjediti«. ¹⁰

Ali da bi ta borba za novo društvo mogla da bude nepresušni izvor morala, to novo trebalo je da bude prihvaćeno od masa kao nešto veliko čemu se teži i što odražava njihove interese. Ako je borba za novo društvo mogla da se istakne kao jedan od osnovnih ciljeva borbe, onda je to bio rezultat realne ocene spremnosti masa da to prihvate kao svoj vitalni interes. Zato progresivnost i širina socijalne osnove oslobodilačkog rata i revolucije ima izuzetan značaj za moral svih njenih aktera, a ne samo avangarde.

Ceneći uslove za ustanak, rukovodstvo Partije je istaklo značaj ulaska Sovjetskog Saveza u rat sa Nemačkom, ali je svesno spoznaje da slobodu treba izvojevati vlastitim snagama. Oba ova momenta predstavljaju izvore morala. Posebno je značajna orijentacija na vlastite snage, pa se u Proglasu CK KPJ od 25. jula 1941. godine kaže: »Znajte da Vaše oslobođenje može i mora biti izvojevano vašim sopstvenim snagama«.

Ovi izvori morala ne bi mogli da budu trajno snažni da ukupna politika naše Partije u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji nije bila dosledna u sprovođenju proklamovanih ciljeva.

Sve ovo nedvosmisleno potvrđuje koliko je kod rukovodstva naše Partije bio prisutan značaj morala kao kvaliteta ljudskog faktora izraženog u spremnosti ljudi da se bore i da, bez obzira na žrtve, izdrže sve tegobe rata; u njihovoj veri u konačnu pobjedu, odlučnosti i nepokolebljivosti u borbi unatoč svim iskušenjima na putu do

⁹ Bilten Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih odreda Jugoslavije, br. 2. od 19. avgusta 1941.

¹⁰ Tito, *Govori i članci*, Zagreb 1959, knj. II, str. 353.

pobede i u njihovoj spremnosti i sposobnosti da mobilišu sve svoje snage i koriste ih na najracionalniji način da neprijatelja iscrpljuju, tuku i potuku, pa bio on brojčano jači i tehnički opremljeniji.

Samo sa takvim kvalitetima ljudskog faktora mogao se izgrađivati koncept rata kakvog smo vodili. Bez tih kvaliteta nema ni realizacije takvog koncepta rata.

Značajno je uočiti ne samo da je moral bio jedna od pretpostavki načina našeg ratovanja, već i da je takav način ratovanja donosio pobede, a to je ulivalo nove snage i tako osposobljavalo ljude za nove napore i nove pobede i približavalo ih krajnjem cilju. Jer, nemoguće je održati moral vojske koja ide iz poraza u poraz. Zato Tito zahteva da posle svakog neuspeha mora da usledi uspeh. Na taj način brzo se povraća samopouzdanje.

Sve to govori o tome da je moral bio ne samo značajan element Titove strategije, već i da je ta strategija obezbeđivala dovoljno snažne i nepresušne izvore takvog morala.

Ističući značaj morala i posebno naglašavajući da je moral našeg čoveka omogućio borbu i otpor koji su doveli do pobede, ne misli se reći da naši protivnici nisu imali dovoljno spremnosti da se bore i upornosti u ostvarenju svojih ciljeva. Istina, ne može se dati jedinstvena ocena za sve njih. Neke kvislinške formacije su tokom celog rata ispoljavale slabu borbenost upravo kao rezultat pomanjkanja morala. Međutim, nemačke jedinice su i te kako umele i htele da se bore do zadnjeg dana rata. Borili su se do kraja i domaće izdajice koje su bile idejno vezane za fašizam, pa i staro društvo. Tim našim protivnicima nije nedostajalo borbenog duha. Druga je stvar što je taj moral bio izopačen sa ljudskog stanovišta, ali i takav, pretočen u spremnost za borbu, nije im nedostajao.

Moral kao elemenat borbene vrednosti jedinica i pojedinaca može biti odlučujući ako je razlika kvaliteta morala velika, a svi ostali elementi borbene vrednosti isti ili neznatno različiti. Ukoliko razlike u tim ostalim elementima borbene vrednosti bivaju veće, utoliko se smanjuje mogućnost njihove kompenzacije moralnom snagom, odnosno, postoje granice mogućnosti takve kompenzacije. I ne samo to. Ukoliko moral treba da kompenzira nedostatak nekih drugih elemenata značajnih za borbu, onda moraju postojati i uslovi za ispunjavanje te njegove funkcije. Ti uslovi mogu biti različiti, ali uvek takvi i toliko izraženi da mogu obezbediti funkciju morala u konkretnoj ratnoj stvarnosti.

Naša prevaga je bila upravo u najjačem — u razlici objektivne pozicije morala u ispunjavanju svoje funkcije. Otuda je poređenje

morala okupatorske vojske kao elementa njene borbene vrednosti i našeg morala kao elementa snage našeg oslobodilačkog rata i revolucije skoro nemoguće. Okupatorov moral se izražava u spremnosti njegovog vojnika da se bori kao deo jedne mašine koja nameće svoju volju tuđoj zemlji, svim njenim ljudima, na njihovom tlu. I ne samo da nameće volju, da ih potčinjava i ponižava, pljačka i maltretira, već hoće i da ih uništi kao pojedince i naciju.

U takvoj situaciji, naš moral se izražava kao uslov postojanja i opstojanja naših naroda, kao svest, osećanje i volja da se traže i nađu rešenja da se opstane kao čovek na svom, da se odbrane najosnovnija ljudska prava i da se u toj borbi stvore uslovi za život dostojan čoveka. U toj milionskoj svesti, osećanju, volji i rešenosti da se opstane na svom i stvore uslovi za život dostojan čoveka traže se i nalaze rešenja, trpe se žrtve, ali postižu i uspesi s perspektivom na konačnu pobedu. Moral je ovde u funkciji borbe za opstanak i progres naroda svesnih svojih težnji i situacije u kojoj se nalaze, a ne slavu vojske. Ako se tako shvati i stvore mu se uslovi za ispoljavanje u toj funkciji, onda on ima i drukčiju objektivnu poziciju u strategiji, pa otuda i taktici i ponašanju svakog pojedinca, nego što to može da ima moral bilo čije zavojevačke vojske. Ovaj moral postaje onda izvorom snage naroda u borbi, a ne samo njene oružane sile, pa se stoga ne može upoređivati sa moralom okupatorove vojske koja ispoljava svoju snagu isključivo kao vojska čiji su koreni daleko od nje.

Mi, znači, nismo tukli okupatore zato što smo bili hrabri, a oni kukavice, što smo imali snažan borbeni moral, a oni slab, već zato što smo bili svesni svoga položaja i svojih težnji i rešeni da nađemo izlaz iz tog položaja i ostvarimo svoje težnje ukupnom snagom svojih naroda i narodnosti. To je nama omogućavalo povoljniju ukupnu objektivnu poziciju i pretvaranje potencijalnog u stvarni odnos snaga u našu korist. Pri tome je bila veoma značajna uloga subjektivnog faktora u vidu rukovodstva oslobodilačkog rata i revolucije koje je umelo da sagleda ne samo situaciju u kojoj se našla naša zemlja, već i, što je još značajnije, puteve pobedonosnog izlaza iz te situacije, puteve pretvaranja mogućnosti borbe i otpora u stvarnost pobeđe. Iz takvog prilaza stvarnosti, razumljivo je što je rukovodstvo KPJ umelo da oceni i mesto morala jugoslovenskih naroda i narodnosti u borbi za slobodu i bolji život, i taj momenat učinilo jednim od odlučujućih ako ne i odlučujućim u svojoj strategiji.

Takvo mesto moralnog faktora prisutno je ne samo u Titovoj strategiji narodnooslobodilačkog rata i revolucije 1941—1945, već

je to trajan odnos, trajna vera u čoveka i njegove snage. Sa stanovišta teme o kojoj je reč u ovom napisu od posebnog značaja je uočiti istovetnosti i razlike u poziciji morala u narodnooslobodilačkom ratu i koncepciji opštenarodne odbrane, odnosno u ratu kakvog bismo mogli da vodimo. Drug Tito je tu nedvosmislen kada ističe »... da je u našoj koncepciji općenarodne odbrane, u našoj strategiji i taktici — čovjek, politički svjestan, moralno čvrst i borbeno osposobljen — osnovni i odlučujući faktor oružane borbe i otpora«. ¹¹ Tito, znači, daje čoveku isti onaj značaj kojeg mu je davao u narodnooslobodilačkom ratu.

Ovim je izražena istovetnost u najopštijem, čime se ne isključuju razlike u mnogim elementima.

Nema sumnje da postoje znatne razlike između ratnih dana 1941—1945. i ovih danas, odnosno onih koji mogu nastupiti u slučaju agresije na našu zemlju. Reč je ne samo o tome da danas imamo mnogo toga što nismo imali u onim ratnim danima, već i o svesmu onom što proizlazi iz činjenice da smo danas realno postojeće ono društvo za koje smo vodili borbu tih ratnih godina 1941—1945. Postavlja se samo pitanje da li su te razlike tolike da se pitanje morala pojavljuje u drugom svetlu.

Iz uloge koja je namenjena čoveku (»osnovni i odlučujući faktor oružane borbe i otpora« — Tito) proizlazi mesto i uloga morala u našoj koncepciji opštenarodne odbrane. Moral je osnova čovekovih snaga u ratu, pa ukoliko se više traži od čoveka, ukoliko se više oslanja na njega, utoliko mu je više potrebno moralnih snaga. To ukazuje da se povećanjem zahteva prema čoveku povećava značaj njegovog morala kao izvora snage za ispunjavanje tih zahteva.

Razume se, svakom učesniku u ratu neophodne su moralne snage. To, međutim, ne znači da su svi u istoj situaciji, da kod svakog moralni faktor ima istu ulogu, da iz istih izvora crpe svoj moral i dr. Otuda iz činjenice da je moral za sve i te kako značajan ne mogu se davati isti odgovori na pitanja kao što su mesto morala, njegovi izvori, sadržaji i načini održavanja i jačanja i drugo. To moraju da budu konkretne analize, odnosno ocene važe za konkretan slučaj (koji sadrži i elemente opštosti).

U našoj koncepciji opštenarodne odbrane traži se od svakog čoveka sve što je u njegovoj moći da doprinese pobedi nad agresorom. Pri tome svako ima svoje mesto u sistemu odbrane, svako treba da izvršava svoj deo zadatka. Taj sistem, međutim, nije mehanizam sazdan od mnoštva delova čija je funkcija strogo i detaljno od-

¹¹ *Vojno delo*, 3/1973, str. 3.

ređena tim mehanizmom, već su ti delovi subjekti odbrane koji svoju obavezu izvršavaju tražeći rešenja. Bez takve objektivne pozicije čoveka u sistemu i takvog njegovog odnosa prema odbrani, ne bi bilo onog kvaliteta koji našu odbranu čini nepobedivom.

Ovim je istaknut i značaj morala u opštenarodnom odbrambenom ratu. Šta više, može se reći da je naša koncepcija opštenarodne odbrane realna utoliko ukoliko su realni moralni činioци njene ukupne snage. Time se ne želi potceniti značaj bilo kog drugog faktora, već se samo želi istaći da i njihova vrednost može doći do izražaja u meri u kojoj će naš čovek imati moralne snage da ispuni ono što se od njega očekuje.

Može na prvi pogled izgledati da frontalni sudar savremenih armija, zbog koncentracije snaga i sredstava, traži više moralnih snaga nego u drugim oblicima oružane borbe. Nema sumnje da rat u savremenim uslovima, u sudaru armija zasićenih ratnom tehnikom, zahteva izuzetno visok nivo ljudskih naprezanja, spremnost i sposobnost da se izdrži. Međutim, uključen u organizam u kome je neprekidno prisutan nenarušen sistem neposrednog prisustva vojne organizacije i odnosa, čovek postupa ne samo po vlastitim odlukama, već i pod uticajem dejstva tog organizma na njegovo ponašanje. On više pristaje nego što se opredeljuje za određeno ponašanje.

U načinu ratovanja kakav proizlazi iz naše koncepcije odbrane čovek će mnogo češće dolaziti u situaciju da samostalno odlučuje kad i kako će se sukobiti s agresorom. A to, nema sumnje, traži najviši nivo morala.

Oslonac na svakog čoveka, a ne samo vojsku, govori da u našoj koncepciji odbrane, nije reč samo o »moralu vojske«, već svakog čoveka koji na neki način učestvuje u odbrani. Ovo je od fundamentalnog značaja za shvatanje mesta i funkcije morala u opštenarodnom odbrambenom ratu.

Ne umanjujući značaj morala za svaku, pa i našu vojsku, u našoj koncepciji odbrane pitanje morala se postavlja kao pitanje spremnosti i sposobnosti društva da ukupnim svojim snagama organizuje i vodi odbranu do pobede, bez obzira na snagu agresora. U toj celini oružane snage su deo ukupnih snaga društva koje izvršavaju svoj deo zadatka odbrane, ali uz učešće miliona građana, bez kojih oružane snage ne bi mogle ispoljiti svu svoju snagu i vrednost (one su nepobedive u jedinstvu sa ostalim snagama naše odbrane). To učešće svih i njihova međuzavisnost daju ukupnoj borbi i otporu, pa i onom delu što ga vode oružane snage, drukčiji karakter (reč je o opštenarodnom odbrambenom ratu). Ovim nije rečeno da u našoj

oružanoj borbi nema elemenata koji su isti ili slični onima koje bi ispoljio agresor, ali i ti elementi u okvirima drukčijeg karaktera ukupnog rata dobijaju drukčiju poziciju.

Ovo je značajno kako zbog uočavanja funkcije morala u opštenarodnom odbrambenom ratu, tako i mesta morala kao elementa borbene vrednosti naših oružanih snaga i posebno Armije. Tek posle odgovora na ova pitanja moguće je tražiti elemente uporedivosti sa snagama agresora.

Dok je u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji moral bio izraz svesti, volje i rešenosti da se opstane na svom i stvore uslovi za život dostojan čoveka, u opštenarodnom odbrambenom ratu (ako do njega dođe) moral je opet izraz svesti, volje i rešenosti da se očuvaju nezavisnost, tekovine oslobodilačkog rata i revolucije, ideali ugrađeni u izgradnju socijalističkog samoupravnog društva, pravo na sopstveni život.

Razlike, dakle, postoje u situaciji od koje se polazi, ali u kontekstu o kome je ovde reč suštinske razlike nema, jer je i u jednom i u drugom slučaju moral izraz svesti i volje za samostalnošću i pravom na sopstveni život. To što se u prvom slučaju (u narodnooslobodilačkom ratu) radilo o borbi za novo (pored ciljeva egzistencijalne prirode), a u drugom slučaju (u opštenarodnom odbrambenom ratu) o borbi za očuvanjem tekovina te borbe i prava za dalju borbu za progres po vlastitom nahođenju i (opet pored ciljeva egzistencijalne prirode) predstavlja borbu za, po karakteru, jednak cilj na različitim etapama i, naravno, u različitim okolnostima.

Ovo suštinsko podudaranje cilja uslovljava istu poziciju morala u doktrini i strategiji. Zato iz istih razloga iz kojih tvrdimo da je moral predstavljao jednu od pretpostavki uspešnosti oslobodilačkog rata i revolucije, možemo tvrditi da on predstavlja i jednu od pretpostavki realnosti koncepcije opštenarodne odbrane; kao što je moral aktera oslobodilačkog rata omogućio njegov pobedonosni hod, tako on omogućuje realizaciju koncepcije opštenarodnog odbrambenog rata. U oba slučaja funkcija morala je u mobilizaciji svih čovekovih potencijala i društva u celini u traženju načina da se neprijatelj (okupator, agresor i njegove sluge) tuče i potuče na našem tlu. Već iz ovoga je vidljivo da je reč o borbi za svoje na svom, u kojoj su interesi većine da se neprijatelj pobeđi, a način ratovanja omogućava ispoljavanje svih potencijala ljudi spremnih za borbu do pobeđe.

Ovu funkciju i objektivnu poziciju morala ne može imati bilo čija vojska koja se bori na tuđem tlu, protiv ljudi koji brane svoje pravo da opstanu na tom svom tlu.

Reč je o suštinskim razlikama u funkciji i objektivnoj poziciji morala. Zbog toga su ta dva morala teško uporedljiva. I bez obzira što se za obe strane može, na primer, reći da imaju visok borbeni moral, u ovim ocenama kriju se različiti kvaliteti, jer je moć ta dva morala različita (upravo zato što objektivno nemaju istu poziciju i funkciju).

Iz tih razloga, teško je (mada ne i nemoguće) upoređivati ne samo moral agresora u odnosu na moral naroda u odbrani, već i moral vojske koja čini deo odbrambene moći društva angažovanog u celini u odbrani i vojske agresora. Snaga obe vojske ispoljava se na isti način samo do određene mere, jer je u prvom slučaju vojska deo naroda angažovanog u celini u borbi i otporu, koja svoj deo zadatka izvršava u sklopu tih opštih napora. Njen moral je ne samo odraz ukupnog morala naroda, već se i ispoljava u okvirima ispoljavanja i funkcije morala ukupnog društva u odbrani. Ponašanje te vojske je deo ukupnog ponašanja društva, sudbina borbe i otpora je vezana za napore celog društva itd.

Mi smo izraziti primer takvog odnosa morala naroda i vojske. Ovim nije rečeno da moral naše Armije (ili šire — oružanih snaga) ne postoji kao relativno samostalna veličina. Uostalom, može se govoriti i o moralu svake jedinice (postoje razlike u kvalitetu borbenog morala pojedinih jedinica). Na toj činjenici omogućeni su subjektivni naponi na jačanju morala određene jedinice i Armije u celini. Međutim, ne samo što je moral naših oružanih snaga u stvari moral našeg samoupravnog socijalističkog društva (kao izraza njegove spremnosti za borbu i otpor), već je i njegovo ispoljavanje uslovljeno stepenom ispoljavanja funkcije morala društva u odbrani. Kako je objektivna pozicija i funkcija morala našeg društva u odbrani drukčija od morala agresorovih snaga, to daje moralu naših oružanih snaga veće mogućnosti, a time i prednosti koje znače drugi kvalitet u odnosu na moral agresora, zbog čega je teško do kraja uporedljiv sa moralom agresora (kao izraza spremnosti njegove vojske za ostvarivanje svojih ciljeva kao agresor).

Razume se, zbog tih teškoća nije rečeno da se ne može upoređivati uopšte i da se ne može dati ocena moralne spremnosti naših jedinica, pa i upoređivati ih sa moralnom spremnosti protivnika. Izvori i funkcija morala naših jedinica omogućuje bržu moralnu konsolidaciju, trajniju mobilizaciju sputvenih moralnih snaga i dr., kada ukupna odbrana društva ispoljava visoke moralne kvalitete. U konkretnom konfrontiranju, međutim, moguće je ceniti očekivano ponašanje (uslovljeno moralom) jedne i druge strane.

Iz objektivno povoljnijih uslova za postojanje nesalomljivog morala opštenarodne odbrane, ne može se izvlačiti zaključak o tome da će taj i takav moral biti sam po sebi obezbeđen (samo zato što je pravda na našoj strani), pa ni zaključak da će svaka naša jedinica u svakom slučaju i u svakom momentu imati bolji moral od agresora. Povoljni objektivni uslovi predstavljaju dobru mogućnost, ali u kojoj meri će ta mogućnost biti pretvorena u stvarnost zavisi od napora subjektivnih snaga. Zbog toga zapostavljanje organizovanog, svrsishodnog i trajnog rada na izgrađivanju morala predstavlja za nas veću opasnost nego za agresora kada bi se tako ponašao (jer on ima veće materijalne mogućnosti da kompenzira nedostatak morala).

Razlike u objektivnoj poziciji i funkciji morala našeg društva i njegovih oružanih snaga u odnosu na moral agresorovih snaga na našem tlu uslovljavaju poteškoće pri upoređivanju ne samo morala kao faktora borbene moći, već i ukupne moći. Ali, poteškoće upoređivanja naših mogućnosti i posebno mogućnosti naših oružanih snaga sa snagama agresora (odnos snaga) nisu uslovljene samo problemom upoređivanja morala, već društvenom suštinom naših oružanih snaga i njihovim mestom u naporima društva da se odbrani od agresije.

Naravno da postoje mnogi elementi koji se mogu upoređivati kvantitativnim pokazateljima, pa i ocenama koje izražavaju određen kvalitet. U tom smislu puška se upoređuje sa puškom itd. do ukupnog zbira, ili složenije (kompleksnije) ocene koja izražava borbene mogućnosti koje komparirane pokazuju određen odnos. Te mogućnosti su utoliko uporedljivije ukoliko se upoređivane jedinice upotrebljavaju na isti ili sličan način i u uslovima koji daju približno jednake mogućnosti ispoljavanja njihovih snaga. U ovom smislu upoređivanja su moguća i potrebna.

Međutim, u tim merljivim i uporedljivim elementima ne leži sva istina. Reč je o tome da mogućnosti učinka ukupnog doprinosa neke jedinice (cele Armije i oružanih snaga) koga može da ostvari, zavisi i od činilaca uslovljenih karakterom rata i načinom njegovog vođenja (i svim onim što iz toga proizlazi).

Imajući to u vidu, mogućnost učinka neke jedinice naše armije nije samo u onome što se može videti na konkretnom mestu borbe, već i u onome što ta jedinica može ostvariti ili što je ostvarila od uloge koju ima u okviru celokupnog napora društva u odbrani. A to je elemenat koji je izuzetno značajan za ocenu ukupnih mogućnosti naših snaga, pa i potencijala svake jedinice. Ovaj elemenat borbene moći nemaju jedinice agresora (jer vode rat na tuđoj teritoriji

protiv celokupnih snaga društva u odbrani). Mada nam upravo taj elemenat (i ono što je za njega vezano) daje prevagu, nemoguće ga je izraziti klasičnim pokazateljima.

Sve ovo govori u prilog napora izgrađivanju metodologije koja bi omogućila iskazivanje pune vrednosti i mogućnosti naše odbrane i svakog njenog elementa ponaosob, kao i većih i manjih jedinica. S obzirom da postoji potreba upoređivanja sa snagama agresora, neophodni su i uporedljivi pokazatelji. To sigurno neće biti lako za niz elemenata, među kojima se u prvom redu ističe moral. Oslonac na Tita i njegov prilaz oceni naših potencijala i proceni odnosa snaga predstavlja siguran put u razvijanju vlastite metodologije o kojoj je reč.